

TEEMU TAIRA

Zygmunt Bauman (1925–2017)

Kuluvan vuoden tammikuussa 91-vuotiaana kuollut Zygmunt Bauman oli yksi maailman tunnetuimmista sosiologeista. Poikkeuksellisen aktiivisella julkaisu- ja toiminnallaan hämmästyttänyt ajattelija löysi lukijoita laajasti yli tieteenalarajojen ja akateemisen maailman ulkopuolelta. Hän oli yksi terävänäköisimmistä aikamme ilmiöiden ja tendenssien analyyseistä, joka esitti omintakeisia tulkintoja monista yhteiskunnallisista teemoista, kuten modernisaatiosta, kulutuskulttuurista, kapitalismista, globalisaatiosta, identiteetistä, nationalismista, yksilöllistymistä painottavasta kulttuurista, intellektuellien aseman muuttumisesta ja oikeudenmukaisuudesta. Työssään hän hyödynsi laajasti esimerkiksi filosofien, antropologien, kulttuurintutkijoiden, politiikan tutkijoiden ja kaunokirjailijoiden näkemyksiä mutta piti sosiologiaa institutionaalisenä kotinaan.

Elämä ja uran alkuvuodet

Bauman syntyi vuonna 1925 Poznańissa, Puolassa. Natsien hyökätessä perhe pakeni Neuvostoliiton puolelle. Bauman liittyi armeijaan, eteni nopeasti sotilasurallaan, taisteli Neuvostoliiton hallitsemassa Puolan joukoissa Saksaa vastaan ja palkittiin kotimaassaan sotasankarina toisen maailmansodan jälkeen. Hän oli kommunisti, mutta juutalaisuutensa vuoksi hänet erotettiin armeijasta 28-vuotiaana. Pian tämän jälkeen hän sai paikan filosofian ja yhteiskuntatieteiden tiedekunnasta Varsovan yliopistosta. Hän sai sosiologian professuurin vuonna 1964, mutta omat koirat purivat neljä vuotta myöhemmin, kun Puolan kommunistit alkoivat pitää häntä nuorisolle vaarallisena ajattelijana. Sosiologia luokiteltiin porvarilliseksi tieteenalaksi, ja juutalaisena Bauman erotettiin virasta. Hän lähti maasta ja joutui luopumaan kansalaisuudestaan. On historian julmaa ironiaa, että kun Bauman kävi viimeisen kerran Puolassa vuonna 2013, kansallismieliset siilitukat keskeyttivät ”kommunistin” luennon. 1960-luvun lopun Puolasta Bauman lähti ensiksi Israeliin ja päätyi vuonna 1971 Englantiin. Leedsissä hän työskenteli sosiologian professorina parikymmentä vuotta, eläkkeelle jäämiseensä saakka (1971–1990). Hän myös kuoli samassa kaupungissa. Hänen pitkäaikainen vaimonsa Janina kuoli 62 avioliittovuoden jälkeen vuonna 2009. Bauman ehti ennen kuolemaansa vielä uusiin naimisiin Aleksandra Jasińska-Kanian kanssa.

Bauman julkaisi uransa aikana yli 50 englanninkielistä teosta. Se on aikamoinen saavutus, sillä ensimmäinen niistä ilmestyi vasta vuonna 1972 Baumanin ollessa 47-vuotias. Niiden lisäksi Wikipedia listaa 14 puolan-

kielistä teosta vuosilta 1957–1966. Vaikka elämäntapah-
tunien ja tutkimustyön välille ei voi vetää yhtäläisyyss-
merkkejä, Baumanin tapauksessa kytköksiä ei kannata
sivuuttaa. Tuotannossa näkyvät vahvasti esimerkiksi sosia-
lismi, juutalaisuus ja muukalaisuus.

Puolankielisen varhaistuotannon tuntijoiden mukaan
jatkumo myöhäistuotantoon on selvä, mutta selviä ovat
myös murrokset. 1960- ja 1970-lukujen englanninkie-
linen tuotanto on yksinkertaistetusti ilmaistuna marxi-
laisen perinteen modernisointia. Tätä kautta luonnehtii
kapitalismin ja sosialismin dualismi, jossa Bauman oli
jälkimmäisten leirissä. Ajanjaksolta löytyy brittiläistä työn-
väenliikettä käsittelevä tutkimus *Between Class and Elite*
(1972), mutta yhtä lailla kriittistä sosiologiaa sekä her-
meneutiikan ja yhteiskuntatieteiden suhteita luonnehtivat
teokset *Towards a Critical Sociology* (1976) ja *Hermeneutics
and Social Science* (1978). Bauman analysoi myös kulttuu-
rikäsityksiä teoksessa *Culture as Praxis* (1973), josta tuli
uudistettu painos vuonna 1999. Tätä teemaa hän sivusi
myös myöhäistuotannossaan, erityisesti teoksessa *Culture
in a Liquid Modern World* (2011).

Postmodernin läpimurto

Maailmanmaineeseen Bauman nousi kirjoillaan moder-
nista ja postmodernista. Ne muodostavat yhden mur-
roksen hänen ajattelussaan: sosialismin ja kapitalismin
dualismi jää taka-alalle, sillä ne molemmat jäsenyivät
osaksi kriisiytynyttä modernisaatiota. Tässä Bauman
seurasi modernien metanarratiivien epäuskottavaksi käy-
misestä kirjoittanutta ranskalaisfilosofi Jean-François Lyo-
tardia. Tämä ”kultakausi” alkaa vuoden 1987 teoksesta *Le-
gislaters and Interpreters*, jossa jäsennettiin länsimaisen in-
tellektuellikäsityksen muutosta ”lainsäätäjistä” ja massojen
johtajista yhteiskunnan tulkeiksi. Tämä myös aloitti moder-
nien epäonnistumista käsittelevän trilogian. Varsinainen
läpimurto oli *Modernity and the Holocaust* (1989), joka sai
sosiologisen Amalfi-palkinnon. Baumanin mukaan juu-
talaisten joukkotuhoa ei mahdollistanut niinkään natsien
pahuus vaan modernisaatiolle ominainen tehokkuus, by-
rokraattisuus ja järjestelmällinen suunnittelu. Moraaliset
kysymykset oli ”ulkoistettu” käskyjen antajille ja yksilön
tehtäväksi jäi ohjeiden pilkuntarkka noudattaminen.

Heti perään ilmestyi trilogian päättävä *Modernity and
Ambivalence* (1991), joka laajentaa modernin kriittistä
analyysiä yleisemmälle tasolle. Moderni oli puhtauteen
pyrkivä projekti, joka kuitenkin tuottaa väistämättä ambi-
valenssia, lokeroihin sopimattomia tuotoksia, jotka moder-
ni yhteiskunta pyrki eliminoimaan tai ottamaan kont-
rolliinsa. Teoksessa sovellettiin Georg Simmelin ajatusta

”2000-luvulle tultaessa Bauman hylkäsi postmodernin käsitteen ja kehitti uuden metaforan.”

muukalaisuudesta eurooppalaiseen modernin projektiin, jolle juutalaisuus toimi tyyppiesimerkkinä ambivalenssista. Tässä näkyi myös entistä avoimemmin Theodor W. Adornon ja Max Horkheimerin *Valistuksen dialektiikan* vaikutus. Bauman saikin arvostetun Adorno-palkinnon vuonna 1998. On kuitenkin mielenkiintoista, että juutalaisuus ja juutalaisten erityisyys tuli keskeiseksi Baumanin tuotannossa vasta kahdessa viimeksi mainitussa teoksessa. Tämän on arveltu selittyvän sillä, että hän piti itseään pikemminkin pettyneenä sosialistina kuin juutalaisvastaisuuden uhrina. Osansa saattaa olla myös sillä, että Baumanin suhde sionistiseen isäänsä oli kitkainen.

Sosiologisesti tärkeä oli vuoden 1992 *Intimations of Postmodernity*, jossa Bauman kertoi kirjoittavansa ”sosiologiaa postmodernisuudesta” sen sijaan, että tekisi postmodernia sosiologiaa. Bauman ei niinkään nähnyt, että yhteiskunta-analyysia tulisi tehdä ja kirjoittaa radikaalisti uudella tavalla, kuten esimerkiksi Jean Baudrillardin tulkittiin tekevän. Sitä vastoin hän pyrki havaitsemaan ja tulkitsemaan orastavia yhteiskunnallisia kehityskulkuja ohjenuoranaan se, että postmoderni on illuusioistaan luopunut moderni. Keskeisin näistä illuusioista oli ajatus, jonka mukaan ihanneyhteiskunta saavutettaisiin entistä rationaalisemmalla suunnittelulla ja entistä tehokkaammalla teknologialla. Tilalle tuli postmodernien elämänprojektien epävarmuus, joka vaatii kontingenssin sietämistä.

Tässä vaiheessa – tarkkaan ottaen jo vuoden 1988 teoksessa *Freedom* – Bauman oli alkanut painottaa entistä artikuloidummin kulutuskulttuuriin liittyviä teemoja, joihin hän palasi toistuvasti ja syvemmin myöhemmässä tuotannossaan. Baumanin tulkinnassa ihmisten elämänmuotoja määrittä yhä enemmän kuluttamisen logiikka kuin perinteiset tuotantoon ja luokka-asemiin yhdistetyt tekijät – muiden paitsi ”viallisten kuluttajien” kohdalla.

Seuraavaksi Bauman kirjoitti etiikkaa käsittelevän pääteoksensa *Postmodern Ethics* (1993). Kirja oli luonteva jatko *Modernity and the Holocaust*issa nousseelle kysymykselle moraaliluudesta ja etiikasta tilanteessa, jossa olemme ehkä oppineet epäilemään kasvottomia käskyjä ja tulleet vastuullisiksi toisistamme. Teos ammensi vahvasti ranska-

laisfilosofi Emmanuel Lévinasin ajatuksista, joissa toisen kohtaamisen etiikka on ontologiaa edeltävä filosofian lähtökohta. Sitä seurasi samaa teemaa jatkava esseekokoelma *Life in Fragments. Essays in Postmodern Morality* (1995), joka pohti, millaisia mahdollisuuksia postmodernius tarjoaa moraaliseen elämiseen. Välissä ilmestyi myös vähemmälle huomiolle jäänyt *Mortality, Immortality and Other Life Strategies* (1992), jota Bauman ainakin vielä 2000-luvun alussa piti tuotantonsa suosikkiteoksena.

1990-luvun lopussa Bauman palasi jo 1970-luvulla käsittelemäänsä yhteiskunnallisten jakojen teemaan nyt globalisaation kontekstissa teoksissa *Globalization* (1998) ja *Work, Consumerism and the New Poor* (1998). Pidän jälkimmäistä merkittävänä erityisesti siksi, että siinä näkyy hienosti ajatus siirtymästä kohti kulutus- ja yksilö-orientoitunutta yhteiskuntaa, joka tarjoaa siinä epäonnistuville biografisia ratkaisuja systeemiin ongelmiin. Esimerkiksi ratkaisu suhdannevaihteluilla selittyvään työttömyyteen ei ole se, että työtön ottaa itseään niskasta kiinni, vaikka juuri tätä valtaapitävät ehdottavat.

Postmodernista notkeaan

2000-luvulle tultaessa Bauman hylkäsi postmodernin käsitteen ja kehitti uuden metaforan. Hän alkoi kirjoittaa notkeasta modernista kontrastina kiinteälle modernille. Kiinteä moderni viittasi projektiin, jossa perinteinen jo rapautuva elämänmuoto (”traditio”) altistettiin ajalliselle prosessille, jonka tarkoituksena oli saavuttaa entistä kestävämpi ja pysyvämpi yhteiskunta tulevaisuudessa. Marxin metaforan mukaan ”kaikki kiinteä haihtui savuna ilmaan”, mutta vain väliaikaisesti, sillä rationaalisen suunnittelun avulla saavutettavan uuden järjestyksen oli tarkoitus olla entistä vakaampi. Notkea moderni viittaa tilanteeseen, jossa tämä projekti on tullut epäuskottavaksi. Uudet ja vaihtoehtoiset perinteet eivät kiinteydy vaan jäävät ikään kuin vaihtoehtoiksi muiden rinnalla.

Postmodernin käsitteestä oli tullut riesa. Bauman sanoi, ettei tunnista itseään siitä ajattelijoiden joukosta, johon hänet liitetään. Hän myös totesi etuliitteen vih-

jaavan harhaanjohtavasti, että moderni olisi jäänyt taaksemme. Lisäksi hän ymmärsi, että postmoderni oli monille lukijoille punainen vaate.

On vaikea arvioida, oliko kysymys vain käsitteen vaihdoksesta. Samalla nimittäin Baumanin analyysit muuttuvat piirun verran pessimistisemmiksi. Jos postmoderniudesta kirjoittaessaan Bauman näki myös mahdollisuuksia, notkea moderni vaikuttaa myöhäistuotannon perusteella markkinoiden ja kulutuskulttuurin entistä vahvemmin ohjailemalta elämänmuodolta.

Notkean vaiheen keskeisteos on *Liquid Modernity* (2000). Pian sen jälkeen ilmestyi sarja teoksia, joissa notkistui vuoroin rakkaus (2003), elämä (2005) ja pelko (2006). Myöhemmin sarja jatkui vielä kulttuurilla (2011), tarkkailulla (2012) ja pahuudella (2016). Koska Bauman totesi, että olisi naurettavaa kirjoittaa notkeasta uskonnosta, annoin yhdelle omalle teokselleni nimeksi *Notkea uskonto* (2006). Sen tausta-ajatuksena oli pohtia, mitä Baumanin analyysi, mikäli se pitää paikkansa, tarkoittaa uskonnon kannalta. Bauman tunnisti tämänkaltaisen ajattelun kommentoidessaan Ulrich Beckin teosta *A God of One's Own* (2010) päivätyistä merkinnöistä koostuvassa julkaisussaan *This is Not a Diary* (2012) mutta ei seurannut sitä pidemmälle edes uskontoteemaan keskittyvässä keskustelukirjassa *Of God and Man* (2015).

Jyrkän arvioni mukaan Bauman ei kirjoittanut erityisen merkittäviä teoksia vuoden 2001 jälkeen. Monissa sähköpostikeskusteluihin perustuvissa haastattelukirjoissa on runsaasti oivaltavia näkemyksiä, mutta yksikään teos ei ole noussut klassikon asemaan. Osittain arvioni on seurausta pitkäaikaisesta Baumanin lukemisesta: vain harvat 2000-luvun kirjat tarjosivat uusia suuria oivalluksia, mutta 1990-luvun tuotantoa tuntemattomille lukijoille vanhan osittainen kierrätys uusissa kansissa avaa yhtä lailla Baumanin ajattelutapaa. Sen sijaan ajankohtaisten ilmiöiden kommentaattorina Bauman oli aktiivinen loppuun saakka. Yksi viimeisimmistä, *Strangers at Our Door* (2016), käsitteli kansainvälistä pakolaiskriisiä.

Baumanilta on suomennettu kolme kokonaisuutta. Artikkeleista koottu *Postmodernin lumo* (1996) tarjoaa hyvän valikoiman tekstejä, jotka tekivät hänestä kansainvälisesti tunnetun. *Sosiologinen ajattelu* (1997) on käännös vuoden 1990 teoksesta *Thinking Sociologically*, jonka juuret ovat jo 1964 ilmestyneessä puolankielisessä kirjassa arkielämän sosiologiasta. Pidän sitä loistavana yleisteoksena, joka jokaisen humanistisia tai yhteiskuntatieteellisiä aloja opiskelevan kannattaa lukea. Viimeisin on tuoreeltaan suomennettu *Notkea moderni* (2002). Vielä 2000-luvun alussa Suomessa puhuttiin Bauman-buumista. Vaikka Baumanin ajattelu kiinnostaa lukevaa yleisöä edelleen yli tieteenalarajojen, innostus on tasaantunut, joskaan ei kadonnut. Bauman joutui perumaan useimmat esitelmäkutsut Suomeen, mutta hän luennoi Kuvataideakatemiassa Helsingissä vuonna 2012.

Baumanin julkaisutahti oli niin kiivas, ettei kukaan voi olettaa jokaisen teoksen sisältävän merkittävästi uutta. Häntä kritisoitiinkin oman työn kierrättämistä. Pieni kohu syntyi vuonna 2014, kun häntä syytettiin plagioinnista. Bauman ei ollut merkinnyt huolellisesti läh-

teitä – mikä oli aika tavallista hänen viimeisimmissä kirjoituksissaan – mutta lisäksi hän oli kopioinut patkän tekstiä muutamista raporteista ja verkossa saatavilla olevista lehdistä teokseensa *Does the Richness of the Few Benefit Us All?* (2013). Tämä jätti tahrان Baumanin maineeseen, vaikka kyse oli lähinnä taustatiedoista, ei käsitteiden tai analyysiä ohjaavien näkemysten plagioinnista.

Osallistuva aikalaisdiagnostikko

Baumanin kuuluisuuteen nousun jälkeen moni sosiologi on esittänyt kritiikkiä, jonka mukaan Bauman ei tee oikeaa tutkimusta. Hänellä ei ole selkeästi rajattuja aineistoja, jotka analysoitaisiin valitun menetelmän perusteella ja tulkittaisiin tietyn teoreettisen viitekehyksen mukaisesti. Jonkinlainen rooli hänelle on kuitenkin annettu. Esimerkiksi Arto Noro on hahmotellut jäsenyyksen aikalaisdiagnoosista kolmantena sosiologian lajityyppinä, jossa varsinaista tutkimusta on yleinen yhteiskuntateoria ja empiiriseen aineistoon sovellettavan tutkimusteorian mukainen tutkimus. Bauman ei ollut systemaattisen yhteiskuntateorian rakentaja eikä tavanomaisten empiiristen tutkimustehtävien ratkaisija, joten hänet voitiin laittaa aikalaisdiagnostikon lokeroon.

Ylipäätään Baumanin lokerointi on ollut vaikeaa, sillä hänelle sosiologian rajojen äärimmäinen huokoisuus oli sen vahvuus. Suuri syy on myös vaihtuvissa keskustelukumppaneissa. Bauman ei oikeastaan seurannut ketään sosiologian klassikkoa uskollisesti. Suhde Weberiin oli kitkainen, ja Durkheimin positivistista ajattelua hän arvosteli. Bauman sai merkittäviä vaikutteita Simmelilta, joka Baumanin mukaan ”aloitti” sen, mitä hän teki sosiologiassaan postmodernisuudesta, ja Marxilta – osin Antonio Gramscin välityksellä. Myös Freudin kulttuurikritiikki vaikutti Baumaniin suuresti. Filosofeista hän palasi yhä uudelleen eksistentialisteihin, erityisesti Sartreen. Aikalaisfilosofeista hän koki läheisiksi aikaisemmin mainittujen lisäksi Richard Rortyn, Jacques Derridan ja Michel Foucault'n. Baumaniin vaikuttaneista aikalaissosiologeista tulisi niin pitkä lista, että en yritä mainita heitä tässä.

Kaunokirjallisuudella oli erityinen asema Baumanin ajattelussa. Hän hyödynsi esimerkiksi Albert Camus'ta, Italo Calvinoa, Robert Musilia ja Jorge Luis Borgesia kertoakseen osuvammin omasta ajastamme, tehdäkseen parempia tulkintoja ihmisistä ja ympäröivästä yhteiskunnasta sekä purkaakseen perinteisen tieteellisen diskurssin lukkiutumia. 2000-luvulla hän ylisti toistuvasti ranskalaiskirjailija Michel Houellebecqin ajattelua.

Baumanin tyyli oli omintakeinen, paikoin esseistinen. Hän ei useinkaan täsmentänyt, mihin yhteiskuntaan hänen analyysinsä tarkkaan ottaen paikantui. Tavalinen kritiikki kuuluu, ettei jokin näkemys sovi vaikkapa Suomeen. Baumanin kulutuskulttuurin elämänmuotoa koskevien kirjoitusten taas on todettu kuvaavan lähinnä hyvätuloista keskiluokkaa. Tämä pitää osittain paikkansa, mutta Bauman on kirjoittanut huono-osaisista ja marginalisoiduista useissa julkaisuissaan, sellaisissa kuten *Wasted Lives. Modernity and Its Outcasts* (2004) ja *Collateral*

otteita ajasta

Damage. Social Inequalities in a Global Age (2011), jotka eivät ole vain otsikoidensa puolesta säväyttäviä.

Bauman oli pikemminkin sosiologisesti ajatteleva kirjoittaja kuin akateeminen professori. Hän ei rakentanut yleistä yhteiskuntateoriaa tai menetelmää, joka siirtyisi opetuksessa siististi paketoituna seuraaville sukupolville, mutta hän tarjoaa ajattelun tyylin tai tutkimuksellisen orientaation tarkasteltaviin ilmiöihin. Hän arvosti sitä, että asioille osattiin antaa uusia, rakkaita näkökulmia akateemisista konventioista riippumatta. Ehkä siksi hän myös totesi, ettei pahemmin arvosta vertaisarviointikäytäntöjä. Baumanin työtä ei voi kuvata epäakateemiseksi, mutta on painotettava hänen toimintaansa yhteiskunnallisena kommentaattorina ja keskustelijana. Hän kirjoitti aktiivisesti laajalevykkisiin lehtiin ja antoi lukuisia haastatteluja. Hän kirjoitti tavalliselle lukijalle, mutta ei yksinkertaisesti. Hän ei piiloutunut tutkijan oletetun neutraaliuden taakse, mutta hän ei myöskään esittänyt yhteiskunta-analyyseista

irralaisia moralisaitaunoja. Hän ei väittänyt tietävänsä to- tuutta, mutta piti tutkijan vastuuna käsitellä vaikeita asioita, jotta maailma muuttuisi parempana suuntaan.

Yksi Leedsissä työskentelevä tuttavani kommentoi uutista Baumanin kuolemasta toteamalla, että toivoo elä- vänsä yhtä vanhaksi. Hän lisäsi, että toivoo pääkoppansa olevan silloin edes puoliksi yhtä terävä kuin Baumanilla viimeisinä elinvuikkoinaan. Käypä toive, mutta monille riittää, että edes jossain vaiheessa osaisi analysoida yksit- täisiä, irrallisilta näyttäviä ilmiöitä, tapahtumia ja koke- muksia laajoissa riippuvuussuhteiden verkostoissa yhtä oivaltavasti kuin Bauman.

Itse en koskaan keskustellut Baumanin kanssa. Näin hänet kerran Leedsin yliopiston kampuksella vuonna 2010, kun kävelin lounaala takaisin työhuoneeseeni. Hiljensin vauhtia ja mietin, kävisinkö tervehtimässä penkillä yksin is- tuvaa professoria, jolla on ollut kiistaton vaikutus omaan ajat- teluuni. Hetken mietittyäni jatkoin kävelyäni pysähtymättä.